

Ekologia ja esivalta

Sven-Erik Åström, *Samhällsplanering och regionsbildning i kej-sartidens Helsingfors*. Helsingfors 1957. Mercators Tryckeri. Siv. 375 ja liitekartta.

Kaksi erilaista kaupunkiekologista teoriaa on synnyttänyt kaksi keskenään kiistelevää sosiologista koulukuntaa. Toinen näistä, chicagolainen, on lähtenyt klassillisen kansantaloustieteen ja darwinistisen biologian pohjalta. Tonttimaan arvo määrää kaupungin eri alueiden sosiaalisen rakenteen, ja tämä rakenne muuttuu samalla kun maanarvokin; alueet kuvataan kernaasti vyöhykkeiksi, jotka jäävät kaupungin city keskipisteenä piirrettyjen ympyränkehien väliin. Tätä mekanistista käsitystä vastaan on noussut harvardilainen teoria, jonka koekenttänä on ollut Boston ja joka maanhintojen ohella on ottanut huomioon ns. symboliarvot. Vastoin kaikkea taloudellista rationaalisuutta asuu Bostonin aristokratia yhä perinnäisellä alueellaan, väljillä tonteillaan aivan liikekeskuksen lähellä, ja vastoin chicagolaisten selviöitä varakkaat italialaiset ovat pysytelleet niissä slummikortteleissa, joissa heidän muut maanmiehensä asuvat. Kun kumpaakin teoriaa on verifioitu vain Amerikasta otetuilla esimerkeillä, ne ovat väheksyen suhtautuneet ylhäältä päin tulleen määrätietoisen suunnittelun kaupunkiekologisiin vaikutuksiin.

Historiantutkija ei seipitä teorioita, koska ne tekevät väkivaltaa historiallisen kehityksen monisäikeisyydelle. Sitten kun hän on perusteellisesti tutkinut suuren määrän erilaisia kaupunkeja, hän ehkä löytää jotakin selaista, mikä on tyypillistä tietylle kulttuuripiirille tietyssä aikana. »Yleisen» teorian tavallinen kohtalo on sama kuin KEYNESin suunnatonta huomiota herättäneen kansantaloudellisen *general theoryn*, jonka HECKSCHER aikoinaan totesi pitävän paikkansa ainoastaan 1920- ja 1930-luvuilla ja silloinkin vain Englannissa. Historiantutkija ei milloinkaan unohda sitä tosiasiaa, että kaupunki on pitkäaikaisen kehityksen hitaasti muuttuva tuote.

Suomalaisissa kaupunkihistorioissa on sosiaaliekologinen näkökulma enimmäkseen sivuutettu, mihin osittain on epäilemättä ollut syynä se, että enimmät kaupunkimme ovat sinä aikana, jota niiden historiateoksissa on käsitelty, olleet perin pieniä ja niiden yhteiskunta heikosti differentioitunut; niiden ekologia on siten tarjonnut varsin vähän kiintoisia probleemeja. Muudan niitä harvoja kaupunkihistorian kirjoittajia, joita tämän alan kysymykset ovat kiinnostaneet, on ollut ÅSTRÖM (Helsingin kaupungin historia IV : 2, suomal. painoksen sivut 164—176). Nyt esiteltävässä erikoisteoksessa Åström on laajentanut ja syventänyt tutkimustaan ja ulottanut sen taaksepäin vuoteen 1812. Se käsittää siten koko »keisariajan», jolle ei anna yhtenäisyyttä vain Helsingin asema autonomisen suuriruh-

tinaskunnan pääkaupunkina, vaan myös eräät ideologiset seikat. Perehtyminen sosiologiaan on johdattanut Åströmin sellaisiin kysymyksenasetteluihin, jotka historiantutkimuksessa ovat harvinaisia, ja antavat hänelle apuneuvoksi vakiintuneen terminologian. Toisaalta historiallinen koulutus on kehittänyt hänessä realiteettien tajun: vaikka hän esipuheessa lukee uskontunnustuksenaan, että hän ei voi hyväksyä historiantutkijain vastenmielisyyttä teorioita kohtaan, hän loppulauseessa itse käy kiivaasti »yksisilmäisen» ja »hämmäntävän» chicagolaisteorian kimppeun ja leimaa hedelmättömäksi harvardilaiseen tapaan etsiä »ajatonta» teoriaa. Åström liikkuu kahden tieteen rajalla — tai, kuten hän itse julistaa, viiden tieteen, nimittäin historian, sosiologian, maantieteen, kansantaloustieteen ja asemakaavahistorian —; mutta juuri syrjäisiltä raja-alueilta on eniten uutta löydettävissä. Kun näkökulma on uusi ja kun idean toteuttajana on aikaisemman tuotantonsa perusteella niin teräväksi havaittu tutkija kuin Åström, tarttuu kirjaan suurin toivein; eikä lukija niissä petykään.

Teoksen tarkoituksena ei ole verifioida, pitääkö chicagolainen vaiko harvardilainen teoria paikkansa Helsinkiin nähden. Åström on jo eräässä aikaisemmassa artikkelissaan todennut, että chicagolainen teoria on »surkeasti epäonnistunut» ja että harvardilaiset hypoteesit voivat viedä lähemmäksi »yleistä» teoriaa. Chicagolaisen teorian soveltumattomuus Euroopan oloihin on niin itsestään selvä, että tämän seikan todistaminen Helsinkiä esimerkkinä käyttäen tuskin olisikaan mainittava tieteellinen saavutus. Åströmin ensisijaisin kysymyksenasettelu on vaativampi: missä määrin Helsingissä keisariaikana tapahtuneet sosiaaliekologiset muutokset olivat suunniteltuja ja missä määrin spontaanisia. Tähän kysymykseen ei voida antaa yksioikoista vastausta ei tai kyllä. Näin rakennettuna teos antaa monipuolisen ja vivahdusrikkaan kuvan Helsingin asemakaavan, sosiaaliekologian ja kumpaankin liittyvien katsomustapojen kehityksestä. Sitä ei ole voitu kirjoittaa tutustumalla joihinkin karttoihin ja käymällä läpi jälleenrakentamiskomitean paperit, eivätkä edes kaikki maistraatin pöytäkirjat ole riittäneet, vaan tehtävä on ollut paljon työläämpi, sillä varsinkin katsomustapoja ja käyttäytymiskaavaa valaisevia ilmaisuja voi pulpahtaa esille miltei missä tahansa, ja Åströmin on ollut tehtävä poimintoja laajasta ja heterogeenisestä materiaalista, jopa sanomalehti-ilmoituksista. Tämän materiaalin käytössä pääsee hänen kombinoitukykynsä oikeuksiinsa.

Teoksen alussa Åström käsittelee lyhyesti sosiaalista differentioitumista ja sosiaaliekologiaa Suomen eri kaupungeissa Ruotsin-ajan lopussa. Helsingin lisäksi on viidestä kaupungista piirretty kartat, joissa eri väestöryhmiin kuuluvien talonmistajain tontit on merkitty erilaisilla kuvioilla. Nämä kartat, samoin kuin vastaava Helsinkiä v. 1845 esittävä piirros,

antavat aihetta pariin metodiseen huomautukseen, jotka tosin pikkukaupungeissa asiallisesti lienevät merkityksettömiä. Ensinnäkin jos talon asukkaiden sijasta näin otetaan huomioon talonomistaja, joka aina ei itse asunut tontilla, saavat jotkut tontit kartalla väärän värin. Vuoden 1845 Helsinkiä esittävällä kartalla näemme aivan laidalla, nykyisen rautatien aseman seudulla, vierekkäin joukon kauppaa symbolisoivalla kuviolla merkittyjä tontteja; ilmeisesti ne olivat keskikaupungilla asuvien kauppiaiden omistamia, rakentamattomia maa-alueita. Samoin omistivat ennen Turun paloa sikäläiset kauppiaat joukon laitakaupungin tontteja, joiden asujaimisto kauttaaltaan oli pieneläjiä. Toiseksi myös niillä tonteilla, joilla kauppiaat tai säätyläiset itse asuivat, saattoi silti — varsinkin Helsingissä — asua muihinkin väestöryhmiin kuuluvia perheitä. Täydellä syyllä Åström tosin otaksuu, että »köyhien luona» eli vain köyhiä, mutta hänen itsensäkin on todettava, että »alempaa kansaa» asui myös herrasväen korttelissa. On kuitenkin myönnettävä, että jos henkikirjojen avulla olisi yritetty esittää kartoilla joka ainoa yksilö, yleiskuvan luominen olisi varsinkin aikakauden jälkipuoliskolla käynyt ylivoimaiseksi. Talonomistajia kriteeriona käyttäen laadittuja sosiaaliekkologisia karttoja ei Åström ole piirtänyt vuosisadan jälkipuoliskolta, vaan hän turvautuu tällöin moniin koeteltuihin ja luotettaviin keinoihin, eikä kuva eri regionien väestön sosiaalisesta rakenteesta suinkaan jää hataraksi: Åström merkitsee kartoilleen toisaalta perheet, jotka pitivät miespalvelijaa tai nauttivat tietyn rajan ylittäviä tuloja, toisaalta kirvesmiehet, köyhäinhoidon avustuksennauttijat, näpistyksestä, varkaudesta tai anastuksesta tuomitut, prostituoidut sekä keuhkotautiin ja maha-suolitulehdukseen kuolleet.

Jo pikkukaupunkeja koskevassa johdantoluvussa Åström toteaa, miten esivallan suunnittelussaan ajama tavoite tehdä kaupungin keskuksesta sen komein, jos mahdollista kivistä rakennettu osa, täysin yhtyi varakkaan porvariston pyrkimykseen pitää hallussaan toria ympäröivät tontit. Suurpalojen jälkeinen tonttipolitiikka oli omiansa jyrkentämään eri kaupunginosien välisiä sosiaalisia eroavuuksia, ja vuoden 1856 asemakaava-asetusta laadittaessa siihen ehdotettiin pykälää, joka olisi tarjonnut suorastaan oikeudellisen perustan eri väestöryhmien sijoittamiseen eri kortteleihin.

Esivallan suurisuuntaisimman yrityksen luoda Suomeen vallitsevien esteettisten ja sosiaalisten ihanteiden mukainen kaupunki kohtaamme tietenkin Helsingissä. Suuriruhtinaskunnan uuden pääkaupungin oli ikuisiksi ajoiksi jäätävä Aleksanteri I:n hallituskauden »kunniakkaaksi muistomerkiksi», kuten Ehrenströmin ja Rehbinderin kirjeenvaihdosta ilmenee. Ja niin se jäikin. Ilmeisesti varoen syrjähyppäystä Åström ei ole lähtenyt suorittamaan kansainvälisiä vertailuja ja etsimään syitä havaitsemilleen

eroavuuksille. Ei mistään Pohjoismaista eikä luullakseni myöskään Englannista olisi ollut löydettävissä Helsingin Senaatintoriin verrattavaa monumentaaliaukiota. Kaunis Amalienborg Plads Kööpenhaminassa oli jo alun perinkin asemaltaan syrjäisempi kuin ensiksi mainittu, ja kun sitä reunustivat yksityiset aatelispalatsit, ei sen symboliarvo voinut olla sama kuin torilla, jota ympäröivät hallitustalo, maan kulttuurielämän keskus ja juhla-kirkko. Samasta syystä voi Bathin The Royal Crescent vielä vähemmän tulla kysymykseen; yhtenäisyys oli siellä aikaansaanut tontinhaltijain sopimuksen tietä, sillä Englannissa jo yksityisen omistusoikeuden loukkamattomuus olisi estänyt esivaltaa pakottamasta kaupunkia uuteen kaavaan, vaikka muut edellytykset olisivatkin olleet olemassa. Parallelleja Helsingille onkin haettava mannermaan ruhtinasvaltaisista maista, ja jos otetaan huomioon kaupungin väkiluku suunnitelman toteuttamiskautena, Helsingin monumentaalinen keskus kyllä mittasuhteissa kilpailemaan niistä suurimpienkin kanssa.

Åström osoittaa, että Helsingin ensimmäisessä keisarinaikaisessa, v. 1812 laaditussa asemakaavaluonnoksessa kaupunkialueen legaalinen differentiointi oli viety pitemmälle kuin myöhemmin vahvistetuissa asemakaavoissa. Olennaista viimeksi mainituillekin oli raja kivikaupungin ja puukaupungin välillä, ja kivitalojen kalleus vaikutti, että niitä aluksi rakensivat vain kauppiaat ja että niiden vuokralaisina oli etupäässä säätyläisiä. Omistajien ja asukkaiden sosiaalinen asema kohotti kivikaupungin muutoinkin korkeata symboliarvoa. Mutta säätyläisiä sijoittui eräihin muihin kortteleihin, ja nämäkin tienoot julistettiin myöhemmin kivikaupungiksi: ne saivat, Åström sanoo, ikään kuin kivisen vahvistuksen prestiishilleen; tässä yksityistapauksessa spontaaninen differentioituminen kulki edellä, suunnittelu jäljessä. Erittäin voimakkaasti vaikutti esivalta differentioitumiseen siten, että tonttien koko keskikaupungilla määrättiin suuremmaksi kuin laitakaupungilla ja että keskuksessa sijaitsevien, vanhan asemakaavan mukaisten pientonttien omistajilta pakkoluovutettiin maa, minkä jälkeen kyseisille perheille luovutettiin vastikkeeksi tontteja laitakaupungilta. Näin pantiin käyntiin vähävaraisen väestöaineksen keskipakoinen liike, jota Åström kuvaa useilla kartoilla. Vähän myöhemmin syntyi, kuten jo WARIS on Helsingin kaupungin historian III osassa kuvannut, asemakaava-alueen ulkopuolella sijaitseville vuokratonteille hökkeliryhmiä, joita pystytettäessä ei tarvinnut noudattaa minkäänlaista rakennusjärjestystä. Vuoden 1856 asemakaava-asetus laillisti tämän rakennustavan salliessaan »kaupungin ulko-linjain tykönä» huomattavia poikkeuksia muussa kaupungissa noudatetuista määräyksistä, ja vaikka spontaanisesti syntyneet kaupunginosat v. 1875 liitettiin asemakaava-alueeseen ja niiden tontit myytiin yksityisille, tienoiden symboliarvo oli niin alhainen, että »villi

Rööperi» ja »pahamaineinen Lapinlahdenkatu» vielä ensimmäisen maailmansodan aikana olivat väestön pohjakerrosten kansoittamia.

Helsingin »autokraattisen» uudelleenrakentamisen empireajan rakennustaiteen suuruisuutaisessa hengessä Åström katsoo päättyneen vuoden 1875 asemakaavan vahvistamiseen. Samana vuonna voimaantulleen kunnallishallinnon reformin vaikutuksesta suunnittelu siirtyi kaupunkien omiin käsiin, viime sijassa niiden säätyläisväestöä edustavalle valtuustolle. Suunnittelun tavoitteet muuttuivat ainakin joltakin osalta ja sen ote herpautui. Kuvaavaa on, että helsinkiläiset halutessaan raivata tilaa tehtaille poistivat vuoden 1875 asemakaavaan sisältyneen monumentaalisen esplanadin. Mutta yhtä kuvaavaa on, että tonteille ei lopultakaan rakennettu tehtaita, vaan niistä muodostui nopeasti kasvaneen keskiluokan asumisalue. Teollistuminen ja tavattoman nopea väestönkasvu asettivat suunnittelulle ennen aavistamattomia vaikeuksia: niinpä oli otettava huomioon sellainen häiritsevä tekijä kuin tehtaiden savu, ja ennen kuin kollektiivinen liikenneväline — raitiotie — ennätettiin ulottaa kaikkiin kaupunginosiin, asutun alueen laajeneminen teki matkat asunnoista työpaikkoihin ylen hankaliksi ja pakotti suunnittelussa kiinnittämään huomiota niiden lyhentämiseen.

Kuitenkin historiallinen jatkuvuus oli merkittävämpi kuin muutokset. Edellisen kauden suunnittelun luomat symbolimiljööt vaikuttivat kahtakin eri tietä vastaiseen kehitykseen. Ensinnäkin suunnittelijain ratkaisut saneli se totunnaisesta kaupunkikuvasta imeytynyt käsitys, että varakkaan väestön asuma-alueet ovat keskikaupungilla ja köyhemmän laidoilla. Toiseksi symbolimiljööt sanelivat yksityisen kaupunkilaisen käyttäytymisen. Traditionaalisuuden säilymistä tuki — niin paradoksiselta kuin se kuulostaakin — kaupungin kasvaminen ylöspäin siten että kerrostaloja pystytettiin yksikerroksisten puutalojen tai matalien kivitalojen tilalle. Kun näet voitmakkaat taloudelliset tekijät muuttivat osan vanhoja, aristokraattisia kortteleita harvaan asutuksi cityksi, muut entisistä säätyläisten asuma-alueista saattoivat kerrostalojen ansiosta sijoittaa yhä useampia perheitä. Maanarvon nousu vaikutti kehitykseen myös Katajanokalla. Siitä huolimatta, että niemekkeen symboliarvo varhaisemman hökkeliasutuksen vuoksi oli alhainen, senaatti oli jo 1870-luvulla halunnut tehdä siitä säätyläiskaupunginosan, mutta sinne ei kohonnut taloja ennen kuin keskus oli rakennettu melko täyteen kivimuureja ja maanarvo siitä mereen pistävällä Katajanokalla oli noussut; silloin alue sai sen sosiaalisen leiman, mikä sille aikoinaan oli suunniteltu. Sen sijaan varsinkin yksityisten suosimat ajatukset luoda kaupungin etelälaidalle varakkaan väestön kansoittamia puutarhakaupunginosia raukesivat, tai jos ne toteutettiin, kuten Eirassa, yhdelle perheelle aiotusta talosta tuli usein naamioitu vuokrakasarmi. Todella rikkaita oli vähän ja nämä pysyivät mieluummin keskikaupungilla.

Uudet työväenkaupunginosat rakennettiin suurelta osalta ensin ja suunniteltiin vasta jälkeenpäin. Ne saivat alhaisen symboliarvon sekä syrjäisyytensä vuoksi että siksi, että niissä aluksi asuttiin järjestämättömillä vuokratonteilla. Niissä ei tarvinnut noudattaa samoja hygienisiä, esteettisiä ja paloturvallisuusvaatimuksia kuin keskikaupungilla, joten asuminen oli halvempaa ja maaseudulta muuttanut työväki asettui sen vuoksi mieluummin näihin kaupunginosiin. Mutta sijaitsivat varsinaiset slummit sitten näissä uusissa tai hiukan vanhemmissa osissa, ne eivät olleet maanarvon nousun cityn laidoille luomia *zones in transition*, kuten chicagolainen teoria edellyttää.

Jo edellä huomautin, että vastaus Åströmin asettamaan kysymykseen: suunnitteluko vai spontaaninen kehitys on merkinnyt enemmän? ei voi olla yksioikoinen. Yhteenvetona tekijä toteaa, että suunnittelun suoranaisten ja epäsuora vaikutus regionien syntyyn oli keisariajan Helsingissä olennainen, mutta suunnittelijain oli otettava huomioon myös taloudellinen järjestelmä ja teknillinen kehitystaso, ja vallitseva yhteiskuntajärjestys puolestaan vaikutti suunnittelijain tavoitteisiin.

EINO JUTIKKALA

Tolstoin vaikutus Suomessa

Armo Nokkala, Tolstoilaisuus Suomessa. Aatehistoriallinen tutkimus. Tammi, Helsinki 1958. 432 sivua.

ARMO NOKKALAN väitöskirjatutkimus on tarkastettu teologisessa tiedekunnassa. Yhtä hyvin se voisi sijoittua filosofisen tiedekunnan piiriin.

Sinänsä jokainen täyttä totta omaksuttu uskonnollinen vakaumus laatusensa mukaan implisiittisesti on myötävaikuttamassa yksilön asennoitumiseen inhimillisen elämäntietämyksen kaikilla alueilla ja sellaisena eroittamattomasti liittyy yleisen hengenelämän kehityksen tarkastelun alaan. Mutta lisäksi tulevat ne usein laajakantoiset välilliset vaikutukset, jotka moninaisia teitä kypsyvät jonkin erityisen näkökohdan tultua irroitetuksi alkuperäisestä uskonnollisesta kokonaisuhteydestään ja joutuessa liitetyksi uusiin, ehkäpä pohjaltaan joissakin suhteissa vallan vastakkaisiin yhteyksiin. Spesifisesti uskonnollisen ja yleisesti aatteellisen kutoutuessa näin komplisoidulla tavalla toisiinsa on ilmeinen etu milloin näiden vuorovaikutusta historiallisesta näkökulmasta selvitetessä on käytettävissä teologista erikoisperehtymystä omaavaa, kyllin avarasti ja ennakkoluulottomasti inhimillisten kannanottojen problematiikkaa tarkastelevaa tutkijavoimaa. Esiteltävä tutkimus osoittaa, että Nokkalalla nämä edellytykset on.

Käsitteeseen tolstoilaisuus tekijä sisällyttää sekä Tolstoin opin että sen